
az író problémáiról

EUGENE IONESCO

„Miért ír tulajdonképpen?“, kérdezik sokszor az írókat. „Ezt illene tudnia“, felelhetné az író a kérdezőnek. „Ezt kellene tudni, hiszen olvas minket, s ha egyre többet olvas tőlünk, nyilván azért teszi, mert írásainkban talált valami táplálékot, valamit, ami szükségletét kielégíti. Miért van ilyen szükséglete és milyenfajta táplálékot képeznek írásaink? Ha író vagyok, miért éppen Ön az olvasóm? A feltett kérdésre tehát önmagában kell keresnie a választ.“ Az olvasó vagy a néző automatikusan azt feleli majd, azért olvas vagy jár színházba, hogy tanuljon vagy szórakozzék. Nagyjából ez a két válasz lehetséges. Tanulni annyit jelent, mint megtudni ki az, aki ír és mi az, amit ír, vagy szerényen kifejezve, választ találni olyan kérdésekre, amelyekre az olvasó, illetve néző képtelen. Aki szórakozni akar, vagyis elfelejteni a napi gondokat és élvezni az olvasott vagy látott mű szépségét, szemére vetheti az íróknak, hogy untatja, ha az a benyomása, csak ki akarják oktatni vagy előírásokat szabnak neki. A másik, aki művelődni kíván, viszont azért tehet szemrehányást, mert úgy érzi, hogy csak a mulattatást és szórakozást szolgálják (esetleg az ő rovására), és magára hagyják az általa meg nem oldható problémákkal. Amint valaki ír egy szonettet, egy operettet, egy dalt, egy regényt vagy egy tragédiát, az újságírók megrohanják, és tudni akarják, mi a szerző véleménye a szocializmusról, a kapitalizmusról, a jóról és a rosszról, a matematikáról, az űrhajózásról, a kvantumelméletéről, a szerelemről, a labdarúgósportról, a szakácművészetéről vagy az államelnökről. „Milyen elképzelése van az életről és a halálról?“, kérdezte tőlem egy dél-amerikai riporter, amikor csomagjaimmal éppen partra akartam szállni. Letettem a bőröndjeimet, letöröltem homlokomról a verejtéket, és húsz év gondolkodási haladékokat kértem, bár akkor sem számíthat biztosan válaszra. „Éppen ezt kérdezem én is magamtól“, mondtam, „és ezért írok.“ Fogtam a bőröndjeimet abban a gondolatban, hogy jól becsaptam. De ki hordja a világegyetem kulcsát a zsebében vagy a kofferjában? Ha megkérdezne egy író vagy egy szerző, hogy miért olvasok vagy járok színházba, azt mondanám, nem a fele-

letek, hanem a kérdések kedvéért, nem azért, hogy ismereteket szerezzek, hanem hogy ezt a valamit, ezt a valakit — ami egy mű — megismerjem. Tudásszomjammal a tudományok és a tudósok felé fordulok. A kíváncsiság, ami színházba, múzeumba vagy a könyvkereskedőhöz hajt, más természetű. Meg akarom ismerni valakinek az arcát és a szívét, akit szeretni fogok vagy nem.

Az író a feltett kérdésekkel zavarba hozzák, mert azokat ő is felteszi magának egyebekkel együtt, és mert sejti, hogy vannak még más feltehető kérdések, amihez sohasem jut, válaszokról nem is beszélve.

Egyedül, távol a riporterektől és az érdeklődőktől, mindenki fellelegzik, az író is. Néha felteszi magának a kérdést, hogy miért, néha nem. Bárhogy legyen is, mindenképpen kénytelen lélegzeni. Az író azonban nemcsak lélegzik, hanem ír is, hiszen író. És ha elkezd írni, eltűnődik, vajon milyen okból és milyen jog címén teszi ezt. Azt kérdezi tehát és mindig csak önmagától (miközben folytatja munkáját, mint a műasztalos, aki szekrényt akar készíteni és folyton töpreng még azon is, hogy alapjában mi is egy szekrény, anélkül, hogy közben abbahagyná a szekrény elkészítését): Miért írok én voltaképpen? Hogy jövök hozzá? Több közölni valóm van talán, mint a többieknek? Vagy meg akarok bizonyosodni a létezésemről, esetleg igazolni azt? Vagy azért történik, mert félek a haláltól és fizikai halálom után más emberekben akarok továbbélni? Meg akarom menteni a világot vagy önmagamat? Isten vagy a világegyetem dicsőségére történik? Kísérlet arra, hogy tisztába jöjjenek magammal, kivizsgáljam, megértsem és magyarázzam magamat? Vagy nem értem önmagamát és másoktól várok felvilágosítást? Talán magányosnak érzem magam és ezért a hozzám hasonlókkal való közlésre vagy barátkozásra törekszem? Vagy hamisak az összes felhozott okok? Milyen egyéb titkos indokok alapján adom fejemet egy üzletre, amely egészséges emberi ésszel nem fogható fel, és amelyek tudatosan vagy öntudatlanul csak leplezik a valódi okot? Esetleg csupán meg akarom érteni a világot és legalább a magam számára valami rendet teremteni a mérhetetlen káoszban, és az írás, a művészet a haladó gondolkodás egyik formája? Vagy egyszerűen ösztönös, öntudatlan szükségszerűség az alkotás, mert képzelődni, feltalálni, felfedezni, alkotni éppen olyan természetes funkció, akár a lélegzés? Lehet, hogy csak játszani akarok, és milyen jelentősége van akkor ennek a játéknak?

Tudja végül is a szerző, mit csinál? Az a benyomásom, hogy őt is megtevesztik. Bizonyára vannak tudatos szándékai. Például elhatározza, hogy bebizonyít valamit, és azt képzeli, ez művének az alapgondolata. Azután megállapítja, vagy megállapítják, hogy a mese fontosabb a vélt alapgondolatnál, hogy a bizonyítandó senkit sem érdekel, hanem pusztán a bizonyítás módja vagy a mű felépítése. A szerző tehát csak egy fajta építményt akar emelni, amelyben egyedül az irodalmi vagy dramaturgiai felépítés törvényei manifesztálódnak, ahogy az építőmester sem tesz végül egyebet, mint hogy átülteti a valóságba az építészeti törvényeit? A célját vesztett templomban, amely már nem szolgál semmiféle kultuszt, kórházat vagy hivatalt lehet berendezni, üresen is állhat, lényegében mindig ugyanaz marad, egy építmény, egy darab építészet, ha nem is templom. Ténylegesen sohasem volt templom, csak annak használták, úgy, mint ahogy egy költői vagy drámai mű időlegesen a propaganda, nevelés, politikai átnevelés és egyebek eszközeként használható. A hatalmak azt csinálnak belőle, amit akarnak, de nem akadá-

lyozhatják meg, hogy az legyen, ami: élő építmény, alkotás. Kiderül, hogy az író műve tele van zsúfolva kérdésekkel, mindenfajta szándékokkal és kiállásokkal, hogy a társadalom, az emberi állapot kritikája. A szerző abban a hiszemben van, hogy nem beszél önmagáról, és akaratlanul mégis felfedi magát. És éppen ezek az önkénytelen vallomások alkotják művének tulajdonképpeni lényegét. Ezeket a vallomásokat bizonyára ellentmondóan fogják értelmezni vagy félremagyarázni. Esetleg a szerző ellen fordítják, de ez már nem tartozik ide.

Tudom, hogy mindezeket a kérdéseket már felvetették a filozófusok, a teológusok, a pszichológusok és szociológusok. A könyvek ezrei tárgyalták e problémákat.

Azt hiszem, hogy azok az okok, amelyeket itt kifejtettem, egyszerre igazak meg hamisak is. Igazak, ha az ember valamennyit elfogadja, hamisak, amennyiben csak egyes okokat fogadunk el vagy egy csoportot. Időbe kerülne, de nem esne nehezemre az egyik vagy másik okot kikezresni és képviselni valamelyik filozófiára, erre vagy arra a teoriára és egy bibliográfiára támaszkodva. Azt is tudom, milyen rizikót vállalok, ha megkísérlem, hogy mindenre magam egyedül válaszoljak. Azt fogom mondani, amit mások már elmondtak, és bizonyítékom valószínűleg semmi újat vagy érdekeset nem fog felhozni. De ebbe bele kell törödni. Annál rosszabb nekem is meg Önöknek is.

A legellentétesebb vagy egymást kiegészítő ösztönzések készítenek az írásra: a büszkeség, a hatalmi vágy, az undor, a kívánság, hogy kiváltsam magam, a szerelem, a fájdalom, a sóvárgás, a ziláltság, a bizalom, a bizalom hiánya, annak bizonyossága, amit előadok, a bizonytalanság, a tisztánlátás iránti heves vágy, a szórakozás (de ha csupán szórakozás a célja, miért ez a fáradozás, ez az örökös fáradság, ha dolgozom, ez a meg-alázkodás?) Úgy tűnik, hogy mindezt világosan tartalmazzák az irodalmi művek, és sokkal jobban fejezik ki, mint ahogy a szerző teheti, ha erről beszél. Vagy jobb lenne, ha hallgatunk? De ezzel új kérdést vetünk fel: szükséges-e cselekednünk vagy sem, szükséges-e élni vagy sem, kell-e valamit tennünk, mivel az írás is — mindnyájan tudjuk — azt jelenti, hogy valamit teszünk?

Egyéni hang vagyok? Vajon az, amit kitalálok vagy kitalálni vélek, amit leírok, amit felfedezek vagy felfedezni vélek, csak személyes önkény? Szükség van rám? Kell az embereknek ez a mű? Kell egyáltalán valaki? Igényelnek engem, vagy csak rájuk erőszakolom magam? És ha igen, milyen joron? Kicszerélhető vagy más valakivel? Kétségtelen, hogy a szerzőt értelmezik, bírálják, elfogadják vagy elutasítják — egy hang ő az előadott koncertben. Számolnak vele, ha csak azért, hogy megtagadják. Ami nincs, azt nem lehet tagadni. A szerző azt mondja: tehát a többiekkel vagyok. Ha a többiekkel vagyok ez annyit jelent, hogy a többi is vagyok — mások beszélnek belőlem, inkább a többi vagyok, mint önmagam. De mit jelent az, hogy az ember önmaga? Egyszerűen utcakereszteződés vagyok, egy csomópont, amelyben különböző erők futnak össze és kerülnek egymás mellé? Vagy pedig egyszeri lény vagyok, ezért csodálkoznak rajtam, és objektíven megállapíthatom, hogy érdeklődést keltek? Mind a kettő lehetséges. És ez megint egy másik probléma. Mit jelent az, hogy önmaga lenni? Ez az önmaga abszolút vagy relatív? Ezt az Ént (természetesen a gondolkodót) nem tudnám meghatározni. Talán a többiből folyik ez a gondolatom? Az egyes írók kicszerélhetők vagy pótolhatatlanok? Akár csak az egyik vagy a másik,

vagy az egyik és a másik — ez látszólag eléggé igazolja az író létét és azt, hogy valamit mond vagy törekszik rá. Ha így gondolkodunk, már nem kell szégyellnie létezését. Ha büszkeség nyilvánul meg az írásban, a cselekvésben, akkor arra is büszke lehet az ember, hogy nem ír, nem cselekszik, hogy semmit sem tesz.

Saját személyemet illetően be kell vallanom, hogy sem a teológia, sem a filozófia nem segített annak a kérdésnek az eldöntésében, miért létezem. Annak a szükségességéről sem tudtak meggyőzni, hogy ezt a létezést tartalommal kell megtölteni és valamilyen jelentőséget kellene vagy lehetne neki tulajdonítani. Egyáltalán nem érzem magam a világhoz tartozónak. Nem tudom, kié legyen a világ, mégsem fogom magamat vagy a világot senkinek sem eladni. Ha ezek ellenére kissé ide tartozónak érzem magamat, úgy egyszerűen azért, mert létezésem folytán hozzásofoktam. Különböben az a benyomásom, hogy máshonnan származom. Persze, ha tudnám mi ez a „máshonnan”, az jobb volna. Nem látom, hogyan lehetne ezt a kérdést megválaszolni. A bennünk lakozó megfoghatatlan vágyódás arra is utalhat, hogy létezik egy ilyen „máshol”. Ez a „máshol”, ha szabad így kifejeznem, esetleg egy „itt”, ahova nem tudok visszatalálni, vagy az, amit keresek, még sincsen itt. Néhányan megválaszolták ezt a kérdést, vagy azt hitték, hogy sikerült rá válaszolni és megoldást találni. Együtt örülök velük, és gratulálok nekik. Tehát csupán azt állapítom meg, hogy itt vagyok, ez a nehezen definiálható „én”, és éppen ezért írok, hogy a csodálkozásomat és a vágyamat kifejezzem és közöljem. Ez egy biztos támpont. Sétálok Párizs utcáin, ide-oda barangolok, ami annyit jelent, hogy sétáltatom a csodálkozásomat és a vágyamat. Néha az az érzésem, hogy nem találok nyugvópontot, máskor meg az ellenkezője. Mindenesetre elég bizonytalan ez a nyugvópont, és változó, míg végül is eltűnik. Közben valószínűleg már észrevették, hogy ellentmondásba keveredtem. Nem lett volna ez részemről elkerülhető? Vagy azon múlik, hogy a tudatnak több síkján élünk és ezek kizárják egymást? Úgy gondolom, mind a kettő igaz. Időnként azt hiszem, hogy hiszek, azt gondolom, hogy gondolkodom: állást foglalok, választok, vitatkozom, és mindezt hevesen és szenvedéllyel teszem. De mindig megszólal bennem egy hang, amely azt mondja, hogy ennek az állásfoglalásnak, ennek a hevességnek, ennek a bizonyosságának nincsen biztos alapja, úgyhogy inkább le kellene róla mondanom. Nem vagyok elég bölcs ahhoz, hogy cselekedeteimet összhangba hozzam mélyreható bizonytalanságommal. Mire való mindez? Ezeket a kérdéseket mindenki fölteszi magának, amikor egyedül van. Ilyen zűrzavar közepette alkot az író. Ezzel egy második támpontot nyertünk volna.

Azt is szeretném tisztázni: nem vagyok előre megfontoltan szkeptikus, sem annak az ellenkezője. Nem is fejtegetem a döntés szükségességét vagy értékét. Esetleg azt mondják majd, hogy ez a mélyreható bizonytalanság történelmileg magyarázható azzal a ténnyel, hogy ahhoz vagy ahhoz az osztályhoz tartozom, hogy különböző egymással ellentétes irányzatok vagy hagyományok megkötnek vagy nem kötnek meg, bár ezek egyáltalán nem, vagy csak történelmileg, dialektikusan stb. magyarázhatók meg. Ismétlem, vannak pillanatok, amikor határozok, valaminek pártját fogom, nekem legalábbis úgy tűnik. Egész egyszerűen megpróbálom előadni, ami a bensőmben lejátszódik. Ábrázolok és kitérülök. Engedek az ösztönzéseknak, vagy jobban mondva ellentálok

mások impulzusainak. Mint a legtöbb ember, hajlamos vagyok rá, hogy ellenszegüljek mindennek, amit ajánlanak vagy be akarnak beszélni. Mások bizonygatásaiból kiérzem, mi bennük a negatív vagy helytelen. De milyen joron tarthatok valamit helytelennek vagy helyesnek? Szóval döntök, helyeselek vagy nemet mondok az élet kis kérdéseiben. Elárulom, hogy nem szeretem a fekete színt, jobban kedvelem a kéket. Megindokolhatnám, hogy miért részesítem előnyben az egyiket a másikkal szemben. De ez túl fárasztó volna. Balzacot is többre becsülöm, mint Eugene Sue-t. Shakespeare-t többre, mint Feydeau-t. Tehát megvannak az ismerveim, az irodalmi kritériumaim. Néhány szóban kifejtve, azért részesítem Shakespeare-t Feydeau-val szemben előnyben, mert a shakespeare-i világogyetemnek számomra nagyobb távlata van, komplexebb, emberileg átfogóbb, mélyebb és igazabb, mint Feydeau-é. De mit fedeztem fel Shakespeare-nél, ami túlmutat Feydeau-n? Az a szenvedélyes kavargás, az a sokkal átfogóbb kérdésselvetés, amiből a francia vígjátékírónál nem érzek semmit. Feydeau-nál nem találok semmit az én káoszomból és semmit a tanácsatlanságomból. Shakespeare-nél viszont nem találok kész válaszokat, hanem kérdésselvetéseket és eseményeket meg néhány nyomós megjegyzést, néhány igazságot. Semmit egy végleges megoldásból. Ennél fogva azt szeretném mondani, hogy őszintébb dolog, ha az ember kérdéseket tesz fel magának válasz nélkül, mint ha egyáltalán nem kérdez. Úgy tetszik, azokban a könyvekben, amelyeket néha olvasok, egyetlen kérdést sem merítenek ki, és minden problémát helytelenül oldanak meg. Az összes dogmák időlegesen (ideiglenesen). Nemcsak így látom, hanem az a benyomásom, hogy nem egyebek feltevések, látásmódok, intellektuális szemléletek rendszerénél, amelyeket éppen úgy más ideológiákkal vagy szemlélettel lehetne helyettesíteni. Az ember megmagyarázza magának a dolgokat, ahogyan lehet. Ha az ember egy kis autoszugesztiót hív segítségül, az ideológiákat tények fedik, noha az ellenkező ideológiák azt mutatják, hogy amazokat a tények megdöntik. Mindenkinék a saját szakállára kell elvégeznie a maga kis „discours de la méthode”-ját. De milyen fárasztó ez! Én vagyok: de ki ez az „én”? Mint mondtam, ezt nehéz eldönteni. Tisztára konvenció. De nem olyan bizonytalan, mint a „mi” és „az ember”.

Mindamellet van valami. Vannak tárgyak. Az ember célszerűen felhasználhatja őket, mást is lehet velük csinálni. Az ember dolgozhat, az ember alkothat, az ember írhat. Alkothatok, írhatok. Építmények készülnek (jönnek létre). Gépek szállítanak bennünket, és hasonló dolgok. Ezzel számolhatunk. Ez szerényen szólva annyit jelent, hogy elmozdulhatunk, de helyünkön is maradhatunk, és a tárgyakat tetszés szerint kezelhetjük. Ugyanúgy tudom, hogy minden, ami van és minden, ami keletkezik és minden, ami létezőnek és keletkezőnek látszik, nem volt mindig, és hogy az, ami keletkezik, el is fog múlni. Ez a szilvafa nem cseresznyefa. És mégis, ki tudja, hogy ügyes ojtás következtében nem lehet-e azzá. És ez a szilvafa egy napon ex-szilvafa, vagyis semmi sem lesz. Esetleg még mielőtt mindenféle egyéb lett volna: a transzmutációt nem zárhatjuk ki gondolkozásunkból. És ha ez a szilvafa nem létezik többé, senki sem szavatolhatja nekem, hogy valaha létezett. Kedvem volna ehhez meg ahhoz, vannak kívánságaim, de ezeknek a kívánságoknak és kedveknek az indokait nem ismerem: de úgy vélem, hogy ezek a kívánságok, ösztönzések, kedvek, szerelem és utálat eltűnnének, ha a mélyükre hatolnék (ami nem lehetetlen) és kezdeném meg-

érteni a „hogyan és miért”-jüket. Nekem úgy tűnik, hogy semminek sincsen oka, hanem egyes-egyedül valami megfoghatatlan erő hajt. Semminek sem leljük az indokát. Minden önmagából megcáfolható. Csak a külső (amit „külső”-nek szoktunk nevezni, tények és tárgyak), az nem cáfolható meg. Meg nem cáfolható és számomra létezése vagy nem létezése szempontjából ok nélküli való.

Cselekedeteimre vonatkozó saját magyarázataim hiányosoknak, helyteleneknek és bizonytalanoknak tetszenek. Mivel tehát létezésem céljáról nem tudok semmit, annál kevésbé tudom megmondani, hogy miért írok. Kezdetlől fogva írok, mint ahogy kezdetlől fogva élek és felteszem magamnak a kérdést életem értelméről. Nem állom meg, hogy ne írjak, hogy ne tegyek fel magamnak kérdéseket, hogy ne gyűjtsék megfigyeléseket és ne mondjam el, amit látok. De ha az írásnál kipellengérezem azt, ami rossznak tűnik, ha a többieket és magatartásukat kritizálom és parodizálom, egyszerűen, ha moralista vagyok, úgy ezt csak igen szűkre szabott keretben érzem lényegesnek. És ha valamilyen párthoz csatlakozom, mindig megkérdem magamat, hogy miért teszem, és azt mondom magamnak, hogy nem kellene így cselekednem. Döntéseim és állásfoglalásaim mindig spontán érzelmeken alapulnak, amelyeket alig tudok kontrollálni még akkor is, ha megközelítőleg tiszta gondolatok képét veszik fel. Magánál a gondolkodásnál sokkal érdekesebb volna tudni, miért gondolja az ember azt, amit gondol. Azt hiszem sokkal szavahihetőbb vagyok, ha műveimben a csodálkozást és zavartságot fejezem ki. Ebben a csodálkozásban rejlenek ugyanis az élet gyökerei. Mert lelkem mélyén találok az éjszakát — a sötétséget vagy inkább a fényt, amely vakít. De az összes kérdések, egyszerűek és bonyolultak, naivak és szubtilisak, úgyszólván csak az első impulzust képezik, a kiindulópontot, amelyet az ember gyorsan maga mögött hagy. Útra kelünk, expedícióra vállalkozunk, de hogy mit fogunk fölfedezni, azt nem tudjuk. Csak a didaktikus írók ismerik előre az utat. Részükről nincs mit felfedezni. Mások utazásait és felfedezéseit írják le. Csupa ismert és már előfordult dolgot. Ilyen szerző nem hoz haza semmi újat, csak fölöslegeset. Nincsen közölni való tapasztalata, mert nem tapasztalt semmit. Rendszerint az ember előbb kérdéseket tesz fel, mielőtt válaszokat ad. A didaktikus és politikai szerző feleleteket erőszakkal ránk, mielőtt kérdeztünk volna, de ilyen módon nem jutunk megfelelő válaszokhoz. Midőn az ember felteszi a kérdést, felelethez jut vagy sem. De az irodalomban nem azon múlik, hogy adunk-e választ, vagy sem. Egy lény, amely kérdéseket tesz fel és azokra megfelel, ugyanolyan jogú lény, mint az, amelyik csak kérdez és nem ad rá választ. Mert egy mű, az egy eleven lény vagy egy élő világegyetem, és egyedül ennek az eleven, azaz valóságos univerzumnak a ténye a fontos. Erre a gondolatra még visszatérünk. Minden esetben az aggodalmak vagy a derűnyugalom, a zűrzavar vagy a bizonyosság, amelyek a műben alakot öltenek, végül is csupán élő nyersanyagok, egy organizmus tagjai, vibráló matéria. Ebben van az értékük, ez egy mű értéke, valósága. Egy mű, egy színdarab, nem kérdőív kérdésekkel és feleletekkel: egy mű igazi válaszai egyszerűen abból adódnak, ami által önmagának felel. Válaszol magának, mint egy szimfónia, vagy ahogyan a képen az egyik színfolt felel a másiknak. A színpadon ezek a kérdések és ezek a feleletek egy játék személyei: hiszen éppen az a színház, amennyiben valamit játszanak. És egy darab értéke az életté vált kérdésfeltevések sűrűségétől

függ, komplexitásuktól, igazságuktól, hitelességüktől, valódiságuktól, mint élő lények.

Irodalmi művek: regények, novellák, versek, visszaemlékezések, tanulmányok, jelenetek és szindarabok írásához tehát elégséges, ha az ember őszinte. Az őszinte hang áthallatszik, érvényt szerez magának: az őszinteség hangja erős. Azonban ha hallanak bennünket, az nem jelenti feltétlenül azt, hogy meg is hallgatnak. Ellenkezőleg, legalábbis kezdetben. Ha kimondunk valami igazat, valamit, amit elszenvedtünk vagy megéreztünk, az emberek nem hisznek, nem akarnak nekünk hinni. Néha az igazság jelentéktelennek, üresnek, tetszés szerintiinek látszhat: az igazságot nem fogták fel, nem látják az emberek, csak később veszik észre. Ami igaz, autentikus értelemben véve igaz, merésznek és szokatlannak tetszik. Tényleg szokatlan is. A hazugság banális. Az őszinteség bizonyítéka, hogy hazugnak tartják az embert: a becsületes nagyzóló hírében áll. Sikoltásunk lyukat tép a kollektíva szellemi szokásaiba. Őszinteségében, keresésében és kutatásában a művész vagy író napvilágra segíti igazságát, személyének igazságát vagy valóságát. Egy váratlan valóságot, amely számára is felfedezés: egészen úgy, mint a filozófusnál vagy a tudósnál. Ez a realitás természetesen lehet nagyobb vagy kisebb jelentőségű. De legyen bár nagy vagy kicsi, mindig váratlan és kínos. Az általános reakció arra törekszik, hogy visszautasítsa: minek erőlködni, miért ne tartsa az ember magát ahhoz, amit már ismer, minek hagyja magát megzavarni? Mindentől elszakadhat az ember. Ennek ellenére ez az új és zavaró rákényszeríti magát. Végül mégis odafigyelnek. Miután vállukat vonogatták és gúnyolódtak, érdeklődnek irántunk, az iránt, amit előadunk. Tekintetbe vesznek bennünket és azt, amit mondunk. Megállapítják, hogy a fontoskodásban van valami igazság. Bevallják maguknak, hogy az író új szemszögből közelíti meg a valóságot, hogy a valóság nagyobb lett, megnőtt. A művész maga azt hitte, hogy csak kitalált valamit. A valóságban nem kitalált, hanem felfedezett valamit. Kitalálás és felfedezés fedik egymást. Az, amiről a szerző azt hitte, hogy benne keletkezett és egyedül belőle indult el, objektív valóság volt, amelyet rövidesen annak ismernek fel és amely elől nem lehet többé elzárkózni. Ha a többiek aztán végre felismerik, azt hiszik, hogy valami régen ismerttel van dolguk; olyan egyszerűnek és természetesnek tűnik ez a valóság. A különös normalissá válik, az érthetetlen világossá, a lehetetlen magától érthetővé. Egy, a szerző által felfedezett vagy kitalált világot már nem lehet figyelmen kívül hagyni. Asszimilálódott és integrálódott. Gyakran ez az új valóság annak látszik, ami egy elfelejtett valóság, egy elsüllyedt és megtalált világ.

És hamarosan olyan természetes lesz, hogy szinte banálisnak tűnik. Szaporodnak a cikkek, esszék, tanulmányok és könyvek, amelyek többkevesebb tudományossággal kifejtik azt, amit az író napvilágra segített. Analizálnak bennünket, cáfolnak, besorolnak, és úgy vélik, hogy nem merítettük ki mondanivalónkat. Felszólítanak, hogy ilyen vagy olyan értelemben haladjunk tovább, aszerint, amit tőlünk hallani akarnak. Amit rólam írtak, az mennyiségileg sokkal jobban latiba esik, mint amit én írtam. A rólam már eddig írt kommentárok olvasásától olyan művelt leszek, hogy ha jobb emlékezőtehetség és módszeresebb szellem birtokosa volnék, disszertációt írhatnék a művemről. Sőt — és ez még érdekesebb lenne — doktori értekezést írhatnék kommentátoraim pszicho-szociológiájáról. Bizonyos értelemben a mű, amelyet írtunk, már el

van ferdítve, mintha nem lenne többé ugyanaz (de mi végül is egy mű, hogy csak az legyen, ami?). Úgy tűnik, mintha csupán az volna, amit róla mondanak és amivé formálják. Annak a szociális milliók ismeretében, amelyhez egyik vagy másik kritikus tartozik, vagy az újság és folyóirat, amelynek ír, már előre tudom, mit fog most befejezett, új darabomról mondani, függetlenül attól, hogy tetszik-e neki vagy elutasítja. Ugyanúgy elég, ha valamelyik darabom analizisét, beszámolóját vagy egyszerű tartalmi ismertetését olvasom, hogy tisztában legyek a kritikus ideológiai vagy politikai beállítottságával. Könnyen megrajzolhatnám szellemi vagy erkölcsi portréját. És tényleg, ha egy mű újszerű, ez nem jelenti, hogy a kritériumok is újak; a helyzetek rögzítettek, merevek. Tehát a mű valószínűleg nem elég új ahhoz, hogy áttörje a szokásos kritériumokat. Újszerűsége nem elég erős, ha elismert formulára vezethető vissza, vagy még időre van szüksége ahhoz, hogy a maga valódiságában észrevegyék.

Magát a szerzőt meglepi a visszhang, amelyre talált. Kétségtelenül boldog. De mindenekelőtt nyugtalan. Boldog, mert őszinteségében mindig azt kérdezte, hogy valóban őszinte volt-e, hogy nem csalt-e mégis akaratlanul. Azt hiszem megvilágítottam, hogy egy dologban az új egy bizonyos valódiság ismertetőjele, az igazság ismertetőjele. Az eredeti mindig igaz is. Ami megegyezik azzal, amit különben csinálnak, az hazug, mert a konvenció egy személyen felül álló hazugság. Csak az őszinte vagy igaz, amit a többiek nem mondtak az embernek. A papagáj nem őszinte. Amit mond, az nem illeli őt, nem érti, hogy mit mond. Ahhoz, hogy az ember valamit megértsen, elfogulatlanak kell lennie. Ha tehát a szerző megkérdezi önmagát, hogy jogos-e, mennyiben van joga azt írnia, amit ír és igazolásra vár, egyúttal azt a kérdést is felveti, hogy a többieknek, ha már érdeklődnek iránta, van-e joguk művéről azt mondani, amit mondanak. Az ember azért ír, hogy szembeszálljon a többiekkel. Ez nem boldogít, hanem elégedetté és nyugtalanná tesz. A szerzőnek az lehet a benyomása, hogy az, amit mondott és csinált, nem talált értetlenségre, de mindazok, akik művét alá akarták rendelni személyes céljaiknak, akik teológiájuk, erkölcsük, politikájuk eszközüvé akarták tenni, akik önmaguk igazolására akarták felhasználni, átértelmezték és meghamisították azt. Egy mű értékének ismertetőjele annak őszintesége, vagyis új volta, tisztasága. Mély szubjektivitásában a szerző alapjában véve objektív. Ezért egyszerre új és régi, azaz: túlél ismeretlenül és mégis észrevehetően.

Ugyanez érvényes a kritikák értékét illetőleg. Egy kritika olyan mértékben érvényes, amilyenben nem tükrözi a szokványos kritika és a használatos gondolatrendszer közhelyeit. Egy kritika, egy értelmezés akkor jó, ha minél elfogulatlanabban, őszintébben, objektívebben közeledik a magyarázó műhöz és anélkül, hogy feladná kritériumait, hajlandó azokat bármikor kétségbe is vonni. Nem állítom, de kérdőzöm, hogy a kritikusknak, természetesen eszményi értelemben, nem kellene-e a teljes objektivitás emberének lennie és hogy a művésznek, természetesen szintén eszményi értelemben, nem kellene-e a totális szubjektivitás emberének lennie. Az a rossz kritikus, aki öntelt, aki rá akarja magát kényszeríteni a műre, fölényes magatartást tanúsít vele szemben. A kritikus legyen inkább a mű tanítványa, mint annak iskolamestere (tanítója). Persze egyformán nehéz saját magának lenni, mint az énjét háttérbe szorítani. Kritériumokkal, értékméretekkal rendelkezni

nem egyszerűen minden további nélkül az objektivitás jele. Sőt a kritériumok sokfélesége csak még fokozza a zűrzavart. Igen jól el tudok képzelni egy kritériumok nélküli kritikust és egy értékméretek nélküli értékelést. Talán elégséges lenne, ha a kritikus csak leírná a művet, utánarajzolná lépésről lépésre. Természetesen lehet filozófus, moralista, pszichológus vagy szociológus. De egy mű erkölce, szociológiája vagy filozófiája, bár teljesen törvényszerűen, más síkon fekszik. Nem képezik a mű kritikáját. Az egy másik dolog. Azzal, hogy leírjuk a művet, követjük folyamatát, meg is világítjuk, sőt egyedül ezen a módon világíthatjuk meg. Eközben észrevesszük, hogy egyáltalán lehetséges-e ez a séta a mű univerzumán át, látjuk, hova vezet ez az út és egyáltalán vezet-e valahová. Nincsenek-e a műnek zsákutcái és tévelygései, s értelmetlenségein meg ellentmondásain túl összefüggő-e. Írni annyi, mint kifürkészni. A kritikusnak is végig kell járnia a költő útját. A költő gyakran éjszaka vagy homályfélében halad tovább. A kritikus lámpással a kezében ugyanazt az utat járja, és megvilágítja azt. Azt mondták, hogy a mű építmény. Egy építménynek időállónak kell lennie. A kritikusnak meg kell állapítania, hogy nem esik-e be, nem szakad-e le a lépcső, nem ütközünk-e lezárt ajtókbá, amelyek építészetileg fontos helyiségeket zárnak le előlünk, hogy nincsenek-e csapóajtók.

Írás közben a költőnek az általa ismert összes többi művet el kell felejtene. Ezzel szemben a kritikusnak ideális esetben minden létező műre emlékeznie kellene, hogy megmondhassa nekünk, nem ismétlés-e az új mű. Ha nem ismétlés, az még nem jelenti azt, hogy teljesen elüt mindentől, megvan a helye a hasonló fajtájú darabok között, hozzájuk tartozik, noha egyéni a hangja. De felvetem a kérdést, hogy ez még kritika-e vagy már irodalomtörténet, esetleg összehasonlító irodalomtörténet. A kritikusnak, amiképpen leírásában a darab legrejtettebb rugóit kutatja, arról sem volna szabad nyilatkoznia, hogy szereti-e a művet vagy sem, hogy ezzel vagy azzal a másik darabbal szemben előnyben részesíti-e vagy sem, mert ez már szubjektivitás, és az ízlésről tudvalevőleg nem lehet vitatkozni. Írása ne legyen egvéb bírálatnál. A kritika a mű valóságáról, logikájáról szóló közlemény. Bizonyító vagy megállapító aktus.

Egy mű hibái véleményem szerint az analitikus leírásból adódnak. Ilyen értelemben a leírás egyben bírálat is. A hibák a szerkezet hibái. De ez a fogalom meglehetősen pontatlan. Nincsen mindig szó a kifejezés szokványos, klasszikus értelmében vett konstrukcióról. Néha egy meg nem levő szerkezet is lehet konstrukció. Jobb, ha azt mondjuk: egy mű hibái a helyesség bizonyos hiányában rejlenek. Nem hiányosságokról van szó, ez is pontatlan meghatározás volna, hanem arról, hogy valami „hamis”. Egy mű hibái ott fedezhetők fel, ahol saját magával nincsen összhangban, és abból adódnak, hogy a mű szembe kerül, nem a műszabályokkal — mert az ember nem tudja, hogy ez tulajdonképpen mit jelent (vannak mindenféle szabályok és esztétikák) —, hanem a saját szabályaival, tekintve, hogy egy műnek csak akkor van súlya, ha megalkotja saját szabályait. Fel lehet építeni egy esztétikát azzal, hogy kiindulunk azokból a szabályokból, amelyeket a mű magának felállított. Egy másik mű felállíthat más szabályokat, amelyek csak rá alkalmazhatók, és amelyeket aztán általánosítanak. Ebből az ökből nem egyeznek az esztétikai rendszerek. Az is lehetséges, hogy a szabályok, amelyeket egy mű követel, másodrangúak.

Úgy látom azonban, hogy ezekre a másodlagos szabályokra támaszkodnak a rendszerek és kritériumok. Talán van egy alapvető, általános törvény. Nem hiszem, hogy megtalálták. A művészet egyetlen definíciója sem kielégítő. Egy mű hibái láthatókká lesznek, ha az elemzés egy mű felbomlásához vezető heterogénitást állapít meg, ha tartalmaz belső ellentmondásokat, amelyek semlegesítik egymást ahelyett, hogy élő, gyümölcsöző opposzióba lépnének egymással. Rossz a mű, ha nem adja önmagát, ha nem állapítható meg, hogy mint egyszeri lény létezik, lény, amely más, mint az összes többi. Nem olyan lény, amelyetől azt kívánják, hogy szép legyen vagy egészséges, hanem olyan, amelyik — egészséges vagy beteg, szép vagy csúf — pótolhatatlan és össze nem cserélhető. Egy mű fölöslegességei és tévedései azok, amik nem tartoznak hozzá. A mű tehát meg van szervezve, azt mondanám, egységes organizmus. S éppen ebben igaz, s így művészet és igazság egybeesnek. Ez az igazság, értsük meg jól, szubjektív, és ez a szubjektív igazság a művész egyetlen igazsága. Egy olyan átfogó, olyan mély szubjektivitás, hogy végül eléri az objektivitást: a művésznak a maga szubjektivitásában objektívnek vagy igaznak kell lennie. A mű egy szemléletnek a kifejezése, ez a szemlélet alakot ölt, vagyis organikus formába hozták, így tehát, hogy még egyszer hangsúlyozzam, élő organizmus. Ez magában foglalja mindazokat az antagonizmusokat, amelyek szükségesek a mű kialakításához anélkül, hogy szétrombolnák azt. Minél összetettebbek és számosabbak az ellentétek, az erőáramlatok, a szenvedélyek, annál súlyosabb a mű, és mivel élőlényhez hasonló élő szervezet, egyszerre kitalálás és felfedezés, képzeletbeli és valóságos, hasznos és haszontalan, szükséges és felesleges, objektív és szubjektív, irodalom és valóság. Játékként kezdi, és mégsem hazugság. Természetesen elvetethetjük a művet, károsnak tekinthetjük, mint ahogyan egy embert is lehet kárhóztatni és meg lehet ölni. De ez már nem a kritikus dolga, hanem a moralistáé, a teológusé, a hóhéré. A kritikusnak ehhez semmi köze. Ugyanolyan kevéssé tartozik rá annak magyarázata, mit jelent ez a lény a többiek számára, miért olyan, amilyen, miért formálták ilyenné. Nem mondom, hogy ez a munka haszontalan, hogy a jót vagy rosszat szolgálja, csak azt mondom, hogy ez egy másik ügy.

A szokásos, kívülről alkalmazott kritika aligha adhat fogalmat egy mű eredeti individualitásáról. Amit mond, ugyanúgy ráállunk más művekre, sőt a művek egész kategóriájára is. Erről könnyen meggyőződhet az ember. Vegyük egy irodalmi vagy drámai mű vagy egy kép kritikáját, hagyjuk érintetlenül a kritikai kommentárt, és cseréljük ki csupán az illető mű szerzőjének nevét, a mű címét és a tartalmi ismertetést más megfelelő adatokkal. Látni fogjuk, hogy a kritikus kommentárját az új darabnál is felhasználhatjuk, tehát egy másik műnél, amellyel az eredetit helyettesítjük. Senki sem fogja észrevenni ezt a cserét. Ez azért van, mert a kommentátor csak a másodrendű dolgokhoz tartja magát, nem a lényegeshez, mert általánosságokba kapaszkodik, általános, többé-kevésbé homályos megállapításokba menekül. A kommentátor kezéből kicsúszott maga a mű, mert belőle csupán az általános gondolatokat, filozófiát és erkölcsöt tartotta meg. Csak ezek illusztrálását látta meg a műben, amely a maga legbelső valóságában valami egészen más, mint egy ilyen illusztráció, mint ezek az általános gondolatok, amiket egy egész sor más műben is megtalálhatunk.

Fel kell tennünk a kérdést — szélsőséges megfogalmazásban nem az-e

az egyedül lehetséges kritika, hogy beszámolót adunk a műről, elmeséljük, vagy még jobb, ha a szóban forgó képet megmutatjuk, azaz egy verset vagy regényt egyszerűen reprodukálunk a maga teljességében. Ebben az esetben az egyedül lehetséges kommentár, amely nem harnisítja meg a művet, ha lemondunk a kommentálásról. Ilyen messzire természetesen nem akarok menni. Csupán azt akarom mondani, hogy a kritikusnak igen lelkiismeretes anatómusnak kellene lennie.

Talán az is jó kritikus, aki megmagyarázza nekünk a művet, lefordítja, kifejti, mi a mondanivalója, úgy, ahogyan Thibaudet tette Mallarmé és Valéry lírájának magyarázatával. Már említettem, hogy a kritikusnak jó emlékezőtehetséggel kell bírnia, hogy valóban új-e a mű. Ha új, akkor egyedülálló is, és új voltában rejlik az értéke. Egy műnek újnak kell lennie és egyúttal igaznak. Talán a továbbiakban még pontosabban kitérek ennek a valóságnak az értelmére. Ez a valóság elsősorban a művész mély őszinteségének a kifejezése. Egy mű nagyobb vagy kisebb értéke tehát nagyobb vagy kisebb gazdagságával mérhető, annak az újonnan megjelent lénynek, amelyet a mű élénk tár, nagyobb vagy kisebb komplexitásával. Az új mű mindig sok más mű utódlásában jelenik meg. Ezt tudjuk. Egyszerűen arról van szó, hogy öröklési rendben áll, szüleinek gyermeke, de nem szülője. A valóságban persze másképpen állnak a dolgok, mert a gyakorlatban a kritika sok mindenből összetett keverék, ami inkább nevezhető bárminek, mint kritikának. Az alkotó művész saját szubjektivitásából indul ki, azt fejezi ki, és ilyen módon objektíválódik. A belőle származó mintegy kihelyezett mű önálló lét formáját ölti. A szerző, aki azt hitte, hogy támaszt talál önmagában, megszabadult saját személyétől. A kritikusoknál fordítva van: objektivitásra vagy egy bizonyos objektivitásra hivatkoznak, és a legtöbb esetben mégis csupán a szubjektivitásukat fejezik ki.

Azt mondják, hogy a szerző ír egy darabot, a színészek egy másikat játszanak, és a nézők egy harmadikat csinálnak belőle. De a helyzet még komplikáltabb. Egy mű igazsága még több részre oszlik, és ezek a részgazságok kihívják egymást, opozícióban állnak egymással, és olyanformán közömbösítik egymást, hogy végül a mű látszólag már csak indok a sok egymással ellentétes interpretációra. Mintegy csatateret az interpretációknak, amelyek régtől indítéskor, a művön. Vannak tendenciák a műnek jelentőségétől való elidegenítésére, és ha nincs többé mit vitatni s átértelmezni, ha nincsen többé mód sokoldalú és ellentétes fejtegetésekre, akkor nem marad semmi. Amint egy művet definiálnak és osztályoznak — meghalt. Kell a feltámadáshoz egy új interpretáció, vagyis kell belőle valami mást csinálni, mint ami már volt? Úgy látszik egy mű csak az, amit mások gondolnak róla. Vagy egyszerűen bizonyos kisugárzási erő. Ezért beszélnek a kritikusok, akik beképzelt maguknak, hogy másról szólnak, gyakorlatilag csak önmagukról. Nem tudnak az énüktől szabadulni. Amit írnak, sokkal inkább tükrözi a lelküket, mint a mű a szerzőét. Azt mondhatnánk, hogy a mű megfelel a szerző képének, kritikája nem egyéb, mint a kritikus reflexe. Gyakorlatilag a kritika sokkal inkább a kritikusok megnyilatkozása, mint a műről szóló dokumentum, beszámoló. A kritikus önmaga foglya marad, érzelmeit fejezi ki, mentalitását, mint korának leköveteltje, annak mentalitását, szenvedélyeit, részrehajlását. Manapság minden kritikus valaminek a híve. A műben csak kívánságainak és eszméinek igazolását akarja találni. Abban a mértékben helyesli vagy helyteleníti

a művet, amennyire az egyezik kívánságaival és eszméivel. Ha egy mű (többek között) korának élő kifejezése, de általános érvénnyel, a mulandóból az időtlenbe emelve, akkor a kritikák csupán annak az egy kritikus mentalitásának korlátozott érvényű, nem objektívált és nem reflektált kifejezése. Minden kritika a nap aktualitásához van kötve, minden kritika újságírás. Mivel így a kritika egy álláspontnak a kifejezése vagy akaratlanul szubjektív, természetesen hamis képet ad. A kritikák objektivitásának egy másik akadály a kritériumokból, akarom mondani, az esztétikai, filozófiai vagy morális dogmákból következik. A kritikus, akinek a művel kapcsolatban kritériumait kellene vitássá tennie, ehelyett a maga részéről a művet teszi vitássá, és ezzel doktrínájának kiszolgálójává süllyeszti. A valóságban azonban a mű határozza meg a doktrínát. Legalábbis eredetileg ez volt a dolgok menete. De a szokás, a rutin, a szellemi restség (tunyaság), a kényelem arra csábítják a kritikust, hogy ne tegye vitássá saját elveit. Mindazonáltal csak az érdektelen meg nem értés bizonyos fajtájáról van szó. Bár sok esetben más van a játékban és ez súlyosbító: ha a kritikus valamilyen erkölcs, teológia vagy politika híve. Egy velem barátságban lévő rendező a következőképpen válaszolt a problémát: „Ha van egy jó gépfegyverem, amely kitűnően működik, de a barátaimra céloz, nem mondhatom, hogy ez a gépfegyver ezért rossz. Ha viszont van egy gépfegyverem, amelyik nem funkcionál, nehézségek vannak a töltésnél, de az ellensegimre céloz, nem mondhatom, hogy éppen ezért jó a gépfegyver.” A kritika feladata lenne annak felismerése, hogy a gépfegyver — függetlenül attól, kire —, jól lö-e. Az, hogy kire löjön, az a párttag, a szociológus, a politikus vagy a hadsereg dolga.

Már mondtuk, hogy a feltétlenül őszinte művész az igazi. Amit mond, az igaz, de milyen fajtájú ez az igazság, miben áll ez az őszinteség? A történetek, amelyeket a szerző elmesél nekünk, kitaláltak, tehát nem igazak. Valóban kitalálni azonban annyit jelent, mint teremteni. Alkotónak lenni annyit tesz, mint magát kiszolgáltatni. Mivel az alkotott mű kitalált vagyis a képzelet szüleménye, élőlény: egy élő és valóságos lény. Egy műnek tagadhatatlan realitása van. Hazudni annyit jelent, mint valamit eltitkolni, palástolni, vagy egy realitást a másik helyébe tenni. Ez csalás, vagyis dolgoknak aljas vagy erkölcsileg nemes, nagyoló vagy propagandisztikus célzattal való tagadása vagy állítása. Az alkotó kitalált vagy képzelt alakjaiban felfedi magát. Ismerjük Flaubert híres szavát: „Madame Bovary, az én vagyok”. A szerző nem ülteti az egyiket a másik helyére, mint ahogyan a hazug teszi. Éppen ezért a képzeletből származik az igazság. Így Madame Bovary nem volt tetőtől talpig Flaubert, hanem Flaubert gyermeke. Belőle született, belőle származott. Egy dogmatikus szerző bizonyos értelemben hamisító. Személyt például egy bizonyos cél felé vezetű, rájuk kényszerít egy bizonyos irányt, előre tudja, minnek kell lenniük, eltorzítja saját alakjainak a szabadságát, saját alkotásának szabadságát. Művészete már nem felfedezési út, mivel egy már ismert terület lekötelezettje. Teremtényei nem egyebek báboknál, műveitől nem várhatunk megvilágosodást, hanem csupán illusztrációt, szemléltetést, példázást. Minden előre meghatározott. Az a szerző, akinek alapelvei vannak, többé nem becsületes, őszinte szerző. És ezért sem a műve, sem az alakjai nem lephetnek meg. Egyetlen tézis sem teljesen és objektíven igaz. A tézisiró ezeket minden egyéb lehetséges igazság fölé helyezi. Természetesen ilyen író is lehet alkotó

művész abban a mértékben, ahogy kezdeti szándékai ellenére, tudatosan vagy önkénytelenül elhagyja téziseit, és alkotó lendületét követi. Már mondtam, hogy valószínűleg a legtöbb szerző Propagandára gondolt, de azok a nagy szerzők, akik nem propagandát hoztak létre. Végül ugyanis alakjaik erősebbeknek bizonyultak.

Régóta s mindig újból beszélnek a népies színház szükségességéről. Nem tudom, mit jelent ez? Olyan színházra gondolnak, amelyik archaikus vagy primitív forrásokból táplálkozik? Vagy olyan színdarabokra gondolnak, amelyeket a nép ír? És mit értenek akkor nép alatt? Talán olyan színművekről van szó, amelyeket a nép számára írnak, tehát politikai értelemben vett nevelő hatású színházról? Ebben az esetben megint kikötöttünk az irányszínháznál, a tézisdaraboknál, amelyekről már megállapítottuk, hogy nélkülözik az őszinteséget, az igazságot és nincsen értékük. Az ilyenfajta színháznak a szellemi kiigazítás a dolga, a szellemi zsarnokság és a fennálló hatalom szolgálatában áll. Azt mondtam kiigazítás, mert nem akarom mondani, hogy egy műnek nincsen semmi célja, iránya és lemond arról, hogy értelme legyen. Csakhogy a darab irányának önmagából kell adódnia, belülről kell fakadnia és nem kívülről, mert az irányvonalak meghamisítják az irányt és eltorzítják a mű értelmét. A nép valójában ön, mi, én. Mindannyiunknak jogában áll írni. Az írásban felfedezzük magunkat, alapjában semmi sem választ el egymástól, mindenki fellelhető a többiben, éppen azért szól a mű mindannyiunkhoz. Elcsodálkozunk rajta. Egy még nem ismert, de felismerhető lény. Tekintet nélkül arra, amit a szerző mondani szándékolt vagy bizonyítani akart. Személyes érzelmeim, aggályaim, gondjain és ambícióim túl — mindenem túl kell, hogy lendülete vezesse. Hirtelen megérzi, hogy egy várt és nem várt világ lelepleződik és feltárul csodálkozó szeme előtt. Ez az előtte megjelenő világ ugyanolyan különös, mint a világ, amelyben élünk. Mert a világ különös, ha érdeklődő, figyelmes tekintetet vetünk rá a szemlélődés pillanataiban, amelyeket hajszolt napjaink számunkra meghagynak. A szerzőnek ezt a világot kell feltárnia. Ez a világ igaz és törekény. Nem kell megérintenie, nem kell beavatkoznia. Csak szemlélni a legnagyobb figyelemmel. Az legyen a benyomása, hogy spontánul beszélteti személyeit és az események beavatkozása nélkül történnek. Mint szubjektivitásának figyelője, mégsem kerül hatása alá. Gondolatait talán később mondja majd el, mert természetes joga, hogy önmaga kritikusa, moralistája, filozófusa és pszichológusa legyen. Pillanatnyilag még nem tudja, mit tartson róla. Nem is kell a műről semmit sem tartania, csupán meg kell állapítani róla, hogy létezik. Ha a szerző nagyon figyelmes, nagyon objektív, akkor észreveszi, hogy ez a lény, ez a világ meg akar születni, hogy megvannak a saját törvényei, a logikája és sorsa. De nem szabad befolyásolnia kibontakozását, hogy olyan lehessen, mint amilyennek lennie kell és lenni akar önmagától szabadon.

A szerző meggondolásai és személye túlhaladtak. Apró problémái nem számítanak többé. Talált és látott. Megmutatkozik egy világ anélkül, hogy akarná, él. A szerzőnek, aki mindenem és semmim sem csodálkozik, az az érzése, hogy csak elindítója volt ennek a mozgásnak, csak kimotyította a kapukat: hagyja, hogy ez a világ, ezek a teremtmények életre keljenek, fejlődjenek, éljenek. Így talán felismerik, hogy a hamison és igazon túl, vagyis inkább a merev definíciókon túl, csupán a képzelet műve adhat felvilágosítást. A mű, amely a sarkalatos valóságban

gyökerezik, magában az életben. És fennmarad változatlan alakjában, rendíthetetlen felépítésében. Mert ami különbözőképpen fogható fel, azok az érzelmességek, álláspontok, amelyek állandóan módosulnak, de magát a művet sértetlenül, érintetlenül és változhatatlanul hagyják. Ebben az értelemben beszélhetünk a műalkotás „bizonyos örökkévalóságáról”, míg a többi — elévült ideológiák, biztosítottnak látszó és újból bizonytalanná lett feltevések, elvetett gondolatok alá vannak vetve a változásnak, és összeomlanak.

BOLDOG BALÁZS fordítása